

СОЦІАЛЬНІ НАУКИ

УДК 316.4.06

Received 18 July 2017

Received in revised form 27 August 2017

Accepted 21 September 2017

Кривошеїн В.В.

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ ПОСТСУЧАСНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Особливу увагу приділено опису сучасної моделі соціального ризику. Встановлено, що принципово новим типом соціального ризику є глобальний ризик як продукт постіндустріального суспільства. В умовах глобалізації перелік життєвих обставин, які порушують нормальну життєдіяльність особи та які вона не може подолати самотійно, суттєво розширюється. Такими нетрадиційними соціальними ризиками є підтримка сімей з дітьми, виховання та освіта дітей, догляд за хворими дітьми і батьками, допомога на будівництво і утримання житла, грошова підтримка матері на період перерваної професійної освіти з розрахунку до п'яти років на кожну дитину, бідність тощо. Простежується еволюція змісту соціальних ризиків від індустріального суспільства періоду первісного накопичення капіталу до сучасного (постіндустріального) суспільства. Якщо на початковому етапі соціальні ризики були продуктовані виробництвом і розподілом благ, цінностей, то сьогодні вони продукуються виробництвом і розподілом небезпек (реально існуючих) і страхів (суб'єктивно існуючих), тобто соціальні ризики в суспільстві ризику самовідтворюються, причому це виробництво набуває розширеного характеру, тобто передбачає фази власно виробництва (відтворення), поширення і споживання ризиків.

Ключові слова: держава загального добробуту, соціальне забезпечення, традиційні і нетрадиційні соціальні ризики, постіндустріальне суспільство, глобалізаційний вимір соціальних ризиків, демографічний ризик, ризики демодернізації.

Кривошеин В.В., Социальные риски постсовременности: сущность и классификация

Особое внимание уделено описанию современной модели социального риска. Показано, что принципиально новым типом социального риска является глобальный риск как продукт постиндустриального общества. В условиях глобализации перечень жизненных обстоятельств, которые нарушают нормальную жизнедеятельность человека и которые он не может преодолеть самостоятельно, существенно расширяется. Такими нетрадиционными социальными рисками являются поддержка семей с детьми, воспитание и образование детей, уход за больными детьми и родителями, помощь на строительство и содержание жилья, денежная поддержка матери на период прерванного профессионального образования из расчета до пяти лет на каждого ребенка, бедность и т.д. Прослеживается эволюция содержания социальных рисков от индустриального общества периода первичного накопления капитала к современному (постиндустриальному) обществу. Если на начальном этапе социальные риски продуцировались производством и распределением благ, ценностей, то сегодня они продуцируются производством и распределением опасностей (реально существующих) и страхов (субъективно существующих), то есть социальные риски в обществе риска самовоспроизводятся и это воспроизводство приобретает расширенный характер, то есть предусматривает фазы собственно производства (воспроизводства), распространение и потребление рисков.

Ключевые слова: государство всеобщего благоденствия, социальное обеспечение, традиционные и нетрадиционные социальные риски, постиндустриальное общество, глобализационное измерение социальных рисков, демографический риск, риски демодернизации.

Kryvoshein V.V., Social risks of postmodernity: essence and classification

It is revealed that the concept of 'social risk' was formed in line with the creation of the theory of social state and the theory of welfare state. Social risk is defined as the probability of a person losing material resources to meet his basic needs, necessary for the preservation and reproduction of a full-fledged life as a member of society. These basic needs include food, clothing, housing, medical care and social services. It is proved that the objective basis of social risk is the antagonistic nature of social relations, structural features, the nature, growth of social exclusion, the violation of adaptive processes in society, as well as the widespread distribution of various kinds of deviations among the population.

Particular attention is paid to the description of the modern model of social risk. It is established that a fundamentally new type of social risk is a global risk as a product of a post-industrial society. In conditions of globalization, a list of life circumstances that violate the normal livelihoods of the individual and which it can not overcome on its own, is expanding substantially. Such unconventional social risks include support for families with children, education and care for children, care for sick children and parents, assistance in housing construction and maintenance, maternity support for a period of interrupted vocational education of up to five years per child, poverty, etc.

Trace the evolution of the content of social risks from the industrial society of the period of initial accumulation of capital to modern (post-industrial) society. If, at an early stage, social risks were generated by the production and distribution of goods, values, today they are produced by the production and distribution of the dangers (actually existing) and fears (subjectively existing), that is, social risks in the society of risk are self-replicating, and this production becomes expanded, that is, it involves the phases of self-production (reproduction), distribution and consumption of risks.

Keywords: welfare state, social security, traditional and nontraditional social risks, postindustrial society, globalization dimension of social risks, demographic risk, risks of demodernization.

Постановка проблеми у загальному вигляді. При концептуалізації поняття ризику йдеться про небезпеки (англ. hazards), які є загрозами (англ. threats) людям і тому, що вони цінують. Виходячи з цього, ризики (англ. risks) – це міри небезпек, тобто ризики виникають у зв'язку з небажаним, небезпечним для людини розвитком подій і усвідомленням цих загроз. У контексті розвитку і практичного втілення ідей соціальної держави, держави загального добробуту (welfare state) актуалізується проблема соціальних ризиків та способів їх мінімізації (управління).

Соціальний ризик, який постійно продукується сучасним суспільством, його причини, закономірності перебігу, способи мінімізації – всі ці питання є одним з найбільш актуальних напрямків дослідження методами різних наук – соціології, соціальної психології, менеджменту, соціальної філософії тощо. І хоча в сучасному науковому дискурсі концепт «соціальний ризик» часто використовується

як протиставлення техногенним і природним ризикам, проте, така позиція не охоплює весь спектр проявів різноманітних соціальних ризиків у сучасному суспільстві. За своїми наслідками будь-який ризик фактично є соціальним, незалежно від джерела його продукування. Наприклад, навіть різноманітні техногенні негаразди, по суті, є продовженням людського чинника, який «закладається» в техніку вже на стадіях її проектування і виготовлення. Так само далеко не всі соціальні ризики продукуються соціальними суб'єктами, а фактично соціальні ризики можуть бути комбінованими за джерелами і наслідками / результатами (див.: [12-14]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему визначення соціальних ризиків у вітчизняній науці досліджували Н. Болотіна, Н. Борецька, О. Кашина, М. Ковальова, Т. Коплицька, О. Маліновська, О. Мачульська, В. Надрага, Г. Назарова, В. Роїк, Р. Рудзінська, Ю. Саєнко, М. Семикіна, С. Сінчук, В. Симо-

нов, О. Скібіцька, Н. Топішко, К. Храмова, Л. Шамілева, Л. Шевченко та ін. Проте недостатньо вивченим є особливості розгортання соціальних ризиків в умовах постсучасного суспільства.

Формулювання цілей статті. Метою пропонованої статті є розкриття сутнісних характеристик та класифікаційних критеріїв соціальних ризиків на постсучасній стадії розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цілому ризик (від пізньолат. *risicare* – обгинати виступ) тлумачиться як вірогідність несприятливих наслідків рішень, які ухвалюються в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів (часу, інформації тощо), що призводить до збитків (втрат), і вірогідності здійснення небажаних подій для учасників діяльності (в першу чергу, комерційної) [2, с. 26]. Ризик передбачає можливість відхилення від припустимої мети; ймовірність отримання бажаного результату; відсутність упевненості в досягненні поставленої мети; можливість настання несприятливих наслідків; матеріальні, екологічні, морально-ідеологічні та ін. втрати; очікування небезпеки, невдачі внаслідок вибору альтернативи та її реалізації.

Концепт «соціальний ризик» сформувався в руслі творення теорії соціальної держави і визначається як вірогідність втрати людиною матеріальних засобів для задоволення її базових потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена суспільства. До таких базових потреб відносяться потреби в їжі, одязі, житлі, в медичній допомозі та соціальному обслуговуванні. У сфері соціального забезпечення зміст соціального ризику розкривається через можливість настання матеріальної незабезпеченості в результаті відсутності заробітку або трудового доходу з об'єктивних соціально значущих причин, зокрема, через втрату працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки, у т.ч. на виробництві) або відсутність попиту на працю (безробіття), а також у зв'язку з додатковими витратами на утримання дітей та інших членів сім'ї, які потребують допомоги, на задоволення потреб у медичних і соціальних послугах.

Як інститут права соціального забезпечення соціальні ризики набувають таких ознак:

1. Соціальні ризики – це зазвичай явища об'єктивного характеру, їх настання не залежить від волі особи та не є наслідком дій останньої. Негативні наслідки соціальних ризиків не можуть бути усунені нею самостійно через зовнішні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин.

2. Наслідками настання соціальних ризиків є обмеження чи порушення життєдіяльності людини, що зумовлює її соціальну та матеріальну незахищеність.

3. Важливою ознакою соціальних ризиків є те, що вони потребують закріплення у законодавстві саме як обставин, внаслідок настання яких особа може потребувати допомоги держави чи суспільства.

4. Настання соціального ризику є потенційно можливим для кожної людини. Вони обов'язково або як правило трапляються чи можуть трапитись за певних обставин.

Тобто соціальний ризик – це соціально значуща обставина об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їхніх сімей) не здатні самостійно себе утримувати, а тому потребують додаткового матеріального захисту з боку держави.

Початково актуалізація проблеми соціальних ризиків була пов'язана з необхідністю конкретизувати характер ситуації та види діяльності, в яких знаходять прояв соціальні ризики – вони можуть мати місце лише внаслідок дії причин соціального типу, але ніяк не обумовлених біологічною природою людини, ситуаціями вибору чи природними процесами. Інші вчені наполягають на тому, що в основі соціальних ризиків знаходиться врахування і регулювання небажаних, неприйнятних соціальних факторів і наслідків, які загрожують здоров'ю та життю людей. Так, ще у 1924 році Л. Забеліним [7] було визначено поняття соціального ризику в якості системи негараздів і небезпек при безробітті, підвищеній захворюваності, смерті, інвалідності, передчасному старінні, нещасних випадках на виробництві, професійних захворюваннях тощо. Дана система негараздів, разом зі шкодою

для працівника, зумовлює втрату заробітку внаслідок безробіття, втрати працездатності або ж призводить до невідкладних витрат на лікування, реабілітацію тощо. Заробітна плата, яку отримують наймані працівники, є недостатньою для їх існування і покриває лише мінімальні першочергові потреби.

Соціальні ризики – це обставини, що об'єктивно порушують життєдіяльність особи, пов'язані з соціально-економічними факторами в державі і при яких настає необхідність у соціальному захисті [15, с. 11].

Л. Шамілева наголошує, що соціальний ризик як соціальне явище поєднує у своїй структурі ризики, що проявляються у різних сферах життєдіяльності людини. Це – демографічні ризики; ризики у сфері зайнятості (втрата роботи, неповна зайнятість, неадекватна зайнятість); ризики бідності (низький рівень доходів та витрат, низький рівень матеріальної забезпеченості); ризики втрати здоров'я, працездатності; ризики обмеження життєдіяльності та низхідної соціальної мобільності; нерегульована трудова міграція; соціальна нестабільність; незадовільний екологічний стан та його погіршення тощо [28, с. 171].

Ю. Саєнко [21, с. 14] визначає соціальний ризик як рівень втрати будь-якої соціально значимої складової повсякденного життя, незалежно від характеру джерела (технічного, економічного, екологічного та ін.), його можна виразити у вигляді комплексної кількісно-якісної оцінки.

Т. Коноплицькою пропонується під соціальними ризиками розуміти ризики, які є значущими для людини як соціальної істоти у її повсякденному житті, що впливають на її життя, зв'язки з іншими членами суспільства та соціальними групами, визначення місця особи у соціальній структурі суспільства тощо [11, с. 9].

Л. Шевченко пропонує розглядати соціальні ризики лише в контексті відносин між найманним працівником та роботодавцем. У даному випадку соціальні ризики знаходять прояв у низькій вартості робочої сили, тінізації заробітної плати, дискримінації в оплаті праці. Актуалізація цих ризиків призводить до за-

гострення конфліктів у трудових колективах [29, с. 59].

Г. Назарова розглядає соціальні ризики через призму кадрової безпеки підприємства, пов'язуючи їх з ймовірними втратами в процесі управління персоналом [19, с. 222].

Н. Борецькою пропонується розглядати соціальні ризики як можливі небезпеки, реалізація яких матиме негативні наслідки для життя, здоров'я, працездатності, матеріального добробуту, психологічного стану працюючої людини, її сім'ї та нащадків. Ці ризики обумовлені недосконалістю законодавства з охорони праці та неналежним виконанням норм і стандартів виробничої безпеки [4, с. 164]. Подібної думки дотримується О. Мачульська, яка до змістовних характеристик соціального ризику відносить ймовірність настання матеріальної незабезпеченості не лише для працюючого, але й для дітей та інших членів сім'ї, що потребують допомоги, а також задоволення потреб в медичних і соціальних послугах [17, с. 4].

В. Симонов та В. Сінов виходить з того, що соціальні ризики виступають сукупністю відносин, що виникають внаслідок взаємодії всіх суб'єктів (наймані працівники, роботодавці, держава) за умов обмеженості інформації щодо стану мікро- та макросередовища. Основними проявами цих ризиків є зниження економічних результатів діяльності суб'єктів трудових відносин і, відповідно, менший від запланованого дохід [24, с. 152].

В. Роїк під соціальними ризиками розуміє чинники порушення нормального соціального становища людей при ушкодженні здоров'я, втраті працездатності або за браком попиту на працю (безробіття), що супроводжуються настанням для зайнятого населення матеріальної незабезпеченості через втрату заробітку, додаткових витрат, пов'язаних з лікуванням, а для сімей – втратою джерела доходу у випадку втрати годувальника [20, с. 141].

С. Сінчук в основу визначення соціальних ризиків пропонує покласти їх наступні ознаки: вони є виключно об'єктивними, бо настають незалежно від волі особи й не можуть бути усунені нею самостійно через зовнішні чин-

ники, а не з будь-яких суб'єктивних причин; обмежують (чи порушують) життєдіяльність людини й зумовлюють її соціальну незабезпеченість; закріплені національним законодавством як обставини, внаслідок настання яких особа вимушена сподіватися на допомогу держави чи суспільства; є потенційно закономірними для будь-якої людини: як правило, вони, за певних обставин, трапляються або можуть трапитися з кожним [23, с. 54].

Виходячи з позиції М. Семікіної та О. Скібіцької, соціальний ризик слід розуміти як можливу небезпеку соціальних втрат внаслідок недосконалої дії такого мотиваційного чинника, як оплата праці і доходи, а також слабкості соціального захисту. Дослідниця вважає, що ризик може мати вартісний вираз вірогідної події, яка призводить до збитків [22, с. 26].

На основі застосування комплексного підходу О. Кашина [9] визначає соціальний ризик як ймовірність настання подій, що загрожують нормальному відтворенню людини, її фізіологічній і соціально-економічній життєдіяльності. До критеріїв соціального ризику вона відносить: ймовірність (частоту) настання ризикової ситуації; рівень матеріальної забезпеченості у випадку втрати працездатності чи відсутності попиту на працю; рівень соціальних гарантій при настанні ризикової ситуації; тривалість ризикової ситуації, тобто період між її настанням та переходом до нормальних умов життєдіяльності. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки соціальний ризик поєднує в собі втрату трудового доходу та форму відповідності необхідним стандартам рівня і якості життя, він проявляється як у втраті заробітку, так і в зниженні доступності життєвих стандартів, гарантованих суспільством. Визначальним лейтмотивом даного підходу є цілком виважене положення щодо соціального ризику як можливої соціальної небезпеки для суб'єкта, як загрози залишитися без коштів на проживання; наслідки його реалізації носять досить чіткий негативний суспільний характер.

В. Надрага розкриває сутнісні характеристики соціальних ризиків у трьох ракурсах:

як наукова категорія – це імовірності негативних проявів у функціонуванні соціальних інститутів, еventуального уповільнення процесів суспільного відтворення, формування соціальної нестабільності та напруженості; як система відносин у сфері праці – це сукупності взаємопов'язаних ймовірнісних характеристик негативних проявів у розвитку трудового потенціалу, ринку праці та зайнятості, виробничих відносин та соціального партнерства; як фактор суспільного розвитку – це визнані суспільством події в житті людини, настання яких спричиняє повну / часткову втрату заробітку та зниження рівня життя [18, с. 9-10].

У контексті загальної палітри ризиків базове розуміння соціальних ризиків дає Ральф Шефер. Він наголошує, що ризик безпосередньо пов'язаний з небезпекою – природною або створеною людиною – яку він витлумачує як потенційну втрату (potential loss) на відміну від очікуваних втрат (expected loss). Зокрема, Р. Шефер стверджує: «Проблема ризику виникає в першу чергу з небезпеками, природними та антропогенними. Я визначаю небезпеку як потенційну втрату (яка повинна відрізнятися від очікуваної втрати). Природні небезпеки – це можливі збитки, завдані, наприклад, повеннями і землетрусами. Техногенна та технологічна небезпека пов'язана з цим (неправильним) функціонуванням технологій, такими як електростанції, хімічні заводи, літаки і автомобілі тощо. Також небезпечним є куріння сигарет, вживання алкоголю і наркотиків. Вони штучні, але не технологічні. Їх можна назвати культурними небезпеками» [32, р. 41].

Тобто Р. Шефер виділяє природні та соціальні небезпеки: до першого виду небезпек відносяться, наприклад, повені, землетруси; соціальні небезпеки виникають у разі небажаного функціонування (дисфункцій) технологій (технологічні) або соціальної системи (культурні). Міжособисті взаємодії (мікрорівень), злочинність (мезорівень), помилки в ухваленні політичних рішень (макрорівень) – такого роду небезпеки мають різний ступінь впливу і розповсюдження.

Соціальний ризик може виражатися в ризику конфліктів із громадськістю і ризику, що пов'язаний з працівниками підприємства (окремим або групою). Ризики конфліктів із громадськістю мають місце тоді, коли ефективна для підприємства стратегія йде у розріз з інтересами будь-яких соціальних груп, що можуть бути виражені у законах, активній реакції протестуючих представників цих груп.

Цей вид ризику шкодить конкурентоспроможності фірми, завдаючи шкоду торговій марці, привабливості підприємства та його продукції, ускладнює відносини фірми з органами державної влади (неможливість отримання державного замовлення (контракту), одержання субсидій, податкових пільг тощо). Виникнення такої ситуації може спричинити конфлікти з окремими працівниками, робочим колективом підприємства в цілому (страйки, невиходи на роботу, блокування вивозу готової продукції з території підприємства тощо).

Соціальні ризики можна передбачати, а за умови ефективної організації роботи служби підприємства із зв'язків з громадськістю, можливо значно знизити ступінь їх впливу. Одним проявом соціальних ризиків є ризики, що пов'язані із захворюванням, смертю окремого працівника (в основному, це стосується тієї частини персоналу, що є носієм ноу-хау даної фірми або займає ключові позиції в управлінні); недбалістю, нечесністю та безвідповідальністю будь-якого учасника бізнесу. Управління цими ризиками значно ускладнено через труднощі щодо прогнозування їх виникнення. Як окремий випадок соціальних ризиків, можна розглядати і демографічні ризики, специфіка яких полягає у тому, що вони можуть спричинити виникнення інших видів ризиків (наприклад, ризиків пов'язаних із реалізацією продукції).

Об'єктивною основою соціального ризику можна назвати антагоністичний характер суспільних відносин, структурні особливості, характер, зростання соціального відчуження, порушення адаптивних процесів до суспільства. До причин соціального ризику можна віднести і широке поширення різного роду девіацій серед населення, умови соціального розвитку і його перспективи.

У зоні ризику опиняються і люди, які були недостатньо виховані або соціалізувалися в неправильний спосіб ще в дитячому віці, психічно хворі, які не змогли нормально вписатися в суспільство. Для груп соціального ризику характерний специфічний спосіб життя, для якого характерно постійно збільшується відчуженість від суспільних цінностей, інтересів, їх звуження і зниження.

Нерідко відбувається деградація особистості (криміналізація). Соціальний збиток від осіб соціального ризику виражається в порушенні ціннісно-нормативної системи суспільства, зростанні паразитизму (коли людина надає перевагу життю за рахунок допомоги з боку держави, а не самостійному утриманню). Особливо питання соціального ризику актуальне для молоді, яка, крім наявної нестійкості психіки, ще й матеріально незабезпечена і залежна від старших. Разом з тим, молоді люди прагнуть до самостійності і мають широкі споживчі запити, які змушують їх інколи здійснювати протиправні дії, якщо можливостей для їх реалізації немає.

З погляду суспільного буття, всі ризики є соціальними, проте виокремлюють суто соціальні ризики. Вони розглядаються як «міри очікуваного наслідку певного явища, настання якого пов'язано із вірогідністю втрати або обмеження економічної самостійності та соціального благополуччя людини» [25, с. 345].

На міжнародному рівні соціальні ризики як підстава для набуття людиною права на соціальний захист було встановлено у міжнародних актах – у Конвенціях та Рекомендаціях МОП (№ 10 про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.), № 117 про основні цілі і норми соціальної політики (1962 р.), № 128 про допомогу по інвалідності, по старості і в разі втрати годувальника (1967 р.)), а також у Європейській хартії про основні соціальні права трудящих (1989 р.), Європейській соціальній хартії. Згідно з Європейським Кодексом соціального забезпечення соціальні ризики поділяють на традиційні та нетрадиційні (див.: [5, с. 46-49]). До традиційних належать ризики втрати або зменшення доходу внаслідок об'єктивних обставин: хвороби, безробіт-

тя, старості, трудового каліцтва, професійного захворювання, утримання дітей, вагітності та пологів, інвалідності, втрати годувальника. Вони є типовими і мають найвищий коефіцієнт вірогідності у житті кожної людини. Їх враховують при наданні соціальних виплат через систему соціального страхування. Тобто застраховані особи (переважно працюючі) приймають участь в їхньому фінансуванні.

В умовах глобалізації перелік життєвих обставин, які порушують нормальну життєдіяльність особи та які вона не може подолати самотійно, суттєво розширюється. Такі соціальні ризики вважаються нетрадиційними. У країнах Європи до них належать підтримка сімей з дітьми, виховання та освіта дітей, догляд за хворими дітьми і батьками, допомога на будівництво і утримання житла, грошова підтримка матері на період перерваної професійної освіти з розрахунку до п'яти років на кожну дитину, бідність тощо. У державах, де проводиться активна сімейна політика шляхом вирівнювання сімейних витрат, сімейні соціальні допомоги надаються поза системою соціального страхування за рахунок податків. В українському законодавстві нетрадиційні соціальні ризики регулюються низкою законів. Найбільш повно вони сформульовані у Законі України «Про соціальні послуги» [8]. До таких життєвих випадків, що надають право на соціальну допомогу, належать інвалідність, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, малозабезпеченість тощо. Відповідно до класифікації соціальних ризиків щодо ступеня типовості соціальних ризиків та причини їх виникнення, на думку Н. Болотиної [3, с. 49], їх можна згрупувати у такі види:

– загальнолюдські (загальносоціальні), які можна поділити на загальнопоширені (хвороба, непрацездатність, материнство, сімейні витрати, безробіття, старість, кончину, вдівство) і незагальнопоширені, які кожна країна визначає самотійно;

– професійні, зумовлені негативними чинниками виробництва, що призводять до травматизму і професійних захворювань;

– державно-політичні, пов'язаними із воєн-

ними діями, політичними репресіями; техногенні та екологічні.

Посилаючись на міжнародно-правову практику, О. Мачульська виокремлює загальноновизнані (традиційні) соціальні ризики, до яких відносяться хвороба, непрацездатність (усі її види), материнство (вагітність і пологи, а також догляд за малолітніми дітьми, догляд за хворими дітьми), сімейні витрати на утримання дітей (в т.ч. додаткові витрати на утримання, виховання та освіти дітей), безробіття, старість, смерть, вдівство. Окрему видову групу традиційних соціальних ризиків утворюють професійні ризики, які зумовлені негативними факторами виробництва – небезпечними, шкідливими, важкими умовами праці, які, у свою чергу, можуть спричинити трудове каліцтво, професійне захворювання. До групи нетрадиційних соціальних ризиків відносять нужду, бідність (яка безпосередньо пов'язана з таким соціальним стандартом, як прожитковий рівень, що включає їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту людини та її сім'ї), потребу у сторонньому догляді через самотність, сирітство, необхідність догляду та утримання непрацездатних членів сім'ї, жорстоке поводження в сім'ї тощо. Також до нетрадиційних соціальних ризиків доцільно відносити і ризики, спричинені певними державно-політичними подіями – воєнними діями, політичними репресіями, а також такі, що виникають унаслідок техногенних та екологічних катастроф [16, с. 12].

У цілому соціальні ризики можна класифікувати за різними критеріями: за критерієм організаційно-правової форми – на страхові, які забезпечуються в рамках системи соціального (державного й недержавного) страхування, і нестрахові, що забезпечуються за програмою соціальної державної підтримки; за своїм характером – на ризики непрацездатності, безробіття (повне або часткове), втрати годувальника, малозабезпеченості [23, с. 54].

З огляду на організаційно-правові форми соціального забезпечення, соціальні ризики

можна класифікувати на страхові, тобто ті, які забезпечуються в межах системи соціального (державного та недержавного) страхування, та нестрахові – забезпечуються за програмою соціальної державної підтримки.

За юридичною природою виділяються такі ризики: непрацевдатність, безробіття (часткове безробіття), втрата годувальника та малозабезпеченість.

Непрацевдатність – це такий соціально-фізіологічний стан людини, що зумовлений втратою чи зменшенням природних функцій організму або зниженням професійної кваліфікації та неможливістю здійснення трудової діяльності відповідно до суспільне значущих вимог.

Непрацевдатність може бути наслідком різних за природою юридичних фактів:

1) загально-соціальних, які зумовлені її фізіологічною та соціальною природою (наприклад, старість, вагітність та пологи, травма, не пов'язана з виробництвом, тощо);

2) професійних, які є наслідком чи пов'язані з трудовою діяльністю, що виконувала особа (нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання);

3) публічних, які пов'язані з наслідками економічних, технічних, соціальних подій у конкретній державі (техногенні катастрофи, військові конфлікти, стихійні лиха тощо).

В умовах сучасного суспільства окремої уваги заслуговує демографічний ризик. Парадоксальність ситуації, що склалася, полягає в тому, що одним із шляхів покращення демографічної ситуації в суспільстві є профілактика демографічного ризику в соціумі, реалізації якої зашкоджують соціальні умови суспільного життя.

Демографічний ризик слід розуміти як комплексне поняття, сукупність різноманітних ризиків, пов'язаних з людським фактором. Якщо решту соціальних ризиків можна чітко розподілити на внутрішні та зовнішні, різні аспекти демографічного ризику існують як внутрішні, так і зовнішні чинники. Також значної уваги вимагають не лише наслідки втілення ризикових ситуацій, а й умови, що їх викликають.

До зовнішніх складових демографічного ризику відносять:

1. Ризик втрати частки населення внаслідок перевищення смертності над народжуваністю, причиною якої можуть бути, в тому числі й соціально-економічні умови.

2. Ризик зменшення населення внаслідок від'ємного сальдо міграції, через відсутність перспектив творчого та соціального зростання особистості.

3. Екологічний ризик, пов'язаний з можливістю погіршення загального рівня здоров'я населення.

4. Природно-кліматичний ризик, що може бути виражений у вигляді збільшення втрат населення внаслідок смертності чи зростання обсягу еміграції, через природні катаклізми чи зміни клімату.

5. Військовий та соціальний ризики, що мають безпосереднє відношення до соціально-психологічного клімату суспільства та зовнішньополітичної ситуації в світі.

6. Медичний та санітарно-гігієнічний ризик, що виражений у можливості отруєнь та виникненні епідемій в регіоні, внаслідок незадовільної діяльності чи недостатності фінансування відповідних служб.

7. Ризик зменшення населення та його якості, через зменшення фінансування державних / муніципальних програм щодо розвитку та виховання дітей-сиріт.

8. Ризик погіршення рівня здоров'я та життя населення внаслідок недостатності розвитку інформаційної інфраструктури регіону.

9. Ризик зменшення обсягів інвестування та скорочення ділової активності в місті внаслідок зменшення чисельності населення.

До внутрішніх складових демографічного ризику відносять:

1. Втрату працевдатності, каліцтво, професійні захворювання, смертність, зменшення тривалості життя внаслідок незадовільних умов праці.

2. Ризик економічних втрат внаслідок браку робітників високого рівня кваліфікації під час впровадження у виробництво нових технологій та систем управління.

3. Ризик економічних втрат внаслідок зміни місця роботи працівників, як результат цього – збільшення обсягів фрикційного безробіття на рівні міста.

4. Ризик зменшення обсягів виробництва внаслідок зниження рівня кваліфікації та працездатності робітників дорослого віку в умовах відсутності молоді.

5. Ризик недостатнього рівня матеріального забезпечення життя робітників у післяробочий пенсійний час.

6. Можливі втрати через збільшення випадків матримоніальної поведінки серед жінок (вагітність).

Крім вищезазначеного розуміння соціального ризику (вузьке значення), згідно з яким він визначається як імовірнісний значимий для суспільства збиток, що продукується соціальним життям, соціальний ризик також розглядається і як потенційна можливість отримання владою, суспільством і громадянами значимого збитку, джерелом якого виступають будь-яке середовище (природне, техногенне та соціальне) і будь-які сфери суспільного життя. Фактично соціальний ризик (широке значення) – це певна потенційна (можлива) небезпека, пов'язана з ухваленням / неухваленням рішення як реакція на відповідну соціальну дію.

Дію соціальних ризиків посилюють ризики несоціального характеру. До останніх Н. Топішко зараховує:

- несприятливі соціально-економічні і політичні зміни;
- нестабільність чинного законодавства, коливання ринкової кон'юнктури;
- обмеженість або неповноту інформації про динаміку макроекономічних змін, тінізацію економіки тощо [26, с. 404].

Соціальні ризики в своєму історичному розвитку пройшли три етапи, в рамках яких сформувалися відповідні типи соціальних ризиків, що співіснують в сучасному світі. Так, К. Храмова виділяє традиційні, модернізаційні і демодернізаційні соціальні ризики (див.: [27]). Традиційні соціальні ризики пов'язані з можливістю втратити своє місце в соціальній ієрархії, позбутися підтримки з боку системи,

стати маргіналом. Це рівень індивідуальних ризиків, які мають локальний характер і часто зачіпають лише окремих індивідів. Модернізаційні соціальні ризики пов'язані з досягненнями сучасної цивілізації, наслідки яких вже не можуть контролюватися людьми, що перетворює ці досягнення у ризикогенний фактор. Це призводить до кризи ідентичності сучасної людини в зв'язку з релятивізацією норм і неузгодженістю «Я» індивідуального і «Я» соціального. Демодернізаційні соціальні ризики обумовлені процесом ретрадиціоналізації, що проявляється в тому, що формально збережені традиції поступово позбавляються свого початкового змісту і втрачають можливості виконання функцій значущих авторитетів, які диктують суворі і передбачувані правила поведінки.

Схожу позицію презентує М. Ковальова (див.: [10]), яка виділяє три типи і одночасно історичні види соціальних ризиків: природний, цивілізаційний і глобальний. До типологічних ознак відносяться взаємини людини з природою, взаємовідносини всередині соціуму, особливості застосування технічних засобів у діяльності людини і взаємодія суспільства і держави, держав між собою.

Природний ризик формується в період первісного хаосу людського існування, що характеризується відсутністю державності й атомізованою людиною. Тут можливі такі форми ризику, як непокоря сімейній, становій субординації, особисті психологічні властивості індивіда (конфліктність, авантюризм і т.п.), фізична слабкість, хворобливість тощо.

Цивілізаційний ризик є продуктом індустріальної цивілізації. У цей період змінилося ставлення до природи – поступово людина перейшла від становища залежності від природи і захисту від неї до ролі загарбника її багатств, в кінцевому рахунку, до ролі її приборкувача. У соціальному житті в ході модернізації відбулися кардинальні зміни: злам станового поділу, класове розшарування в епоху первинної індустріалізації по відношенню до засобів виробництва, а пізніше розшарування за рівнем доходу, освіти, роду занять, близькості до влади і вищих культурних цінностей;

розвиток соціальних відносин (в прямому значенні цього поняття) між індивідами, індивідом і групою, індивідом і організацією, між організаціями і т.д. на основі моральних норм поведінки, соціальних інститутів, а також прийнятих у конкретному співтоваристві загальних правил, звичок, стилів (в одязі, мові, манерах). До ризику індивідуального додався ризик соціальний у вигляді масових форм протесту, світових війн, революцій. Індивідуалізація суб'єктів поведінки (на відміну від атомарного становища людини перед обличчям природного ризику) разом з твердженням культу людського розуму, який протистоїть Природі. Згодом це привело до появи таких форм соціально-політичного ризику, як тероризм і тоталітаризм, тобто в соціальній сфері процес модернізації, уніфікації, формалізації людських взаємин призвів до розширення області дії ризику та його поширення на людей, які жодного відношення до цього ризикованого заходу не мають.

Глобальний ризик є продуктом постіндустріального суспільства і є принципово новим типом соціального ризику. На це звертав увагу У. Бек, який стверджував, що суспільство ризику (тобто одна із версій постіндустріального суспільства) володіє такою рисою, як катастрофічність [1, с. 23]. Якщо для індустріального суспільства головним було виробництво і розподіл благ, цінностей, то для суспільства ризику головним стає відтворення і розподіл небезпек і ризиків. Тобто суспільство ризику – це система, яка відтворює ризики у всіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, духовній, соціальній. Виробництво ризиків набуває розширеної форми і передбачає крім фази виробництва ризику також і фази його поширення і споживання. Найбільш небезпечними в соціальному плані наслідками цього є те, що поглиблюються протиріччя між тими, хто виробляє ризики (найчастіше з метою отримання особистого прибутку), і тими, хто змушений їх споживати. Відповідно глобалізація суспільства призводить до глобалізації ризику. Рушійною силою цього нового світу стає «спільність страху», тим самим активізується питання про роль

світової спільноти в регулюванні ризиків, які дедалі збільшуються.

Сучасне (постіндустріальне) суспільство характеризується появою так званих «нових ризиків», що обумовлюється, насамперед, факторами деіндустріалізації економіки, зростанням частки послуг в загальній зайнятості, нестабільністю на ринках праці, посиленням нестабільності сімейних структур, а також процесами приватизації держав загального добробуту [31, р. 7]. «Нові соціальні ризики» – це «ризики, з якими люди зустрічаються протягом життя в результаті економічних і соціальних змін, пов'язаних з переходом до постіндустріального суспільства» [33, р. 14-15]. У межах цього підходу соціальні ризики ідентифікуються як: універсальні ризики; групові / класові ризики; ризики окремих етапів життя; ризики взаємовідносин поколінь.

Не менш поширеним став підхід, відповідно до якого нові соціальні ризики класифікуються на:

- загальні істотні ризики (підпадають люди, які нездатні працювати внаслідок хвороби чи настання старості);
- групові специфічні ризики I (підпадають люди з недостатнім рівнем кваліфікації з причини настання структурних змін);
- групові специфічні ризики II (підпадають люди, які мають невизначену віддачу від отримання вищої освіти);
- групові специфічні ризики III (підпадають люди, які можуть втратити доходи внаслідок народження дитини) (див.: [30]).

Більшість нових соціальних ризиків є унікальними і непостійними, а тому не можуть попереджатися традиційними методами і потребують пошуку нових рішень. Нові соціальні ризики мають тенденцію до взаємного коваріантного впливу, окрім того, вони суттєво залежать від розвитку особистості, її пізнавальних здібностей та здатності взаємодіяти з іншими людьми (П. Бурд'є [6] об'єднав всі ці фактори в одне поняття – «соціальний капітал»).

Висновки. Таким чином, соціальні ризики як продукт індустріального суспільства періоду первісного накопичення капіталу у

сучасному (постіндустріальному) суспільстві зазнали серйозних змін, що потребує зміни парадигми їх оцінки та аналізу. Якщо на початковому етапі соціальні ризики були продуковані виробництвом і розподілом благ, цінностей, то сьогодні вони продукуються виробництвом і розподілом небезпек (реаль-

но існуючих) і страхів (суб'єктивно існуючих), тобто соціальні ризики в суспільстві ризику самовідтворюються, причому це виробництво набуває розширеного характеру, тобто передбачає фази власно виробництва (відтворення), поширення і споживання ризиків.

Бібліографічні посилання

1. Бек У. *Общество риска. На пути к другому модерну*. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
2. Бернштейн П.Л. *Против богов: Угрожение риска*: пер. с англ. Москва: ЗАО «Олимп-бизнес», 2000. 400 с.
3. Болотіна Н.Б. *Право соціального захисту України: Навч. посібник*. Київ: Знання, 2005. 615 с.
4. Борецька Н.П. Механізми управління ризиками у сфері охорони праці. *Огляд цін українського та світового товарних ринків: [бюлетень]*. Київ: Держзвонішінформ, 2007. С. 164-167.
5. Борецька Н.П. *Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми*. Донецьк: Янтра, 2001. 351 с.
6. Бурдые П. *Социальное пространство: поля и практики*. пер. с фр.; сост., общ. ред. пер., послесл. Н.А. Шматко. Москва: Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург: Алетейя, 2005. 576 с.
7. Забелин Л.В. *Теория социального обеспечения*. Москва: ВЦСПС, 1924. 203 с.
8. Закон України «Про соціальні послуги». *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 358
9. Кашина О.Н. Социальные риски: понятие, классификация, проблемы измерения (на примере западноевропейских стран). *Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов*. 2003. № 1. С. 112-123.
10. Ковалева М.С. Эволюция понятия «риск». *Социологическое обозрение*. 2002. Т. 2, № 1. С. 18-26.
11. Коноплицька Т.О. *Соціальні параметри ризиків*: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04. Київ, 2007. 18 с.
12. Кривошеїн В.В. Соціальні ризики. *Соціологія: терміни і поняття: Навчальний словник-довідник*. за заг. ред. В.М. Пічі. Львів: «Новий Світ – 2000», 2018. С. 464-465.
13. Кривошеїн В.В. Соціальні ризики урбанізованого суспільства. *Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 20 квітня 2018 р.)*. Дніпро: ЛізуновПрес, 2018. С. 27-33.
14. Кривошеїн В.В. Соціальні ризики урбанізованого суспільства. *Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро: монографія: в 2 томах*. за заг. ред. професора В.В. Кривошеїна. Дніпро: ЛізуновПрес, 2018. Т. 1. С. 90-107.
15. Малиновська О.Я., Рудзінська Р.О. Суть поняття «соціальний захист» у загальній системі соціальної політики. *Вісник ДДФА. Економічні науки*. 2013. № 2. С. 8-14.
16. Мачульская Е.Е. *Право социального обеспечения. Перспективы развития: [монография]*. Москва: Городец, 2000. 141, [2] с.
17. Мачульская Е.Е. Реформа социального обеспечения и необходимость кодификации законодательства. *Вестник Московского университета. Серия: Экономика*. 1999. № 6. С. 3-18.
18. Надрага В.І. *Соціальні ризики: сутність, аналіз, можливості впливу: монографія*. Київ: Сердюк В.Л., 2015. 330 с.
19. Назарова Г.В. Кадрова безпека підприємства: загрози, ризики, функції та методи управління. *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Праця в XXI столітті: нові тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток: у 2 т.* Т. 2. Київ: КНЕУ, 2012. С. 220-230.
20. Ройк В.Д. *Основы социального страхования*. Москва: Анкил, 2005. 254 с.
21. Саєнко Ю. Соціальні ризики та шанси. *Соціальні ризики. Т. 2*. відп. ред.: Ю.І. Саєнко, Ю.О. Привалов. Київ: ПЦ «Фоліант», 2004. С. 12-51.
22. Семикіна М.В., Скібіцька О.В. *Економічний ризик та методи його вимірювання*. Кіровоград: КНТУ, 2005. 58 с.
23. Сінчук С. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Право України*. 2003. № 3. С. 52-55.
24. Симонов В.С., Синон В.В. *Экономика социально-трудовых отношений*. Санкт-Петербург: Издательство СПб-ГУЭФ, 2010. 223 с.
25. *Социальная энциклопедия*. за ред. А.П. Горкина. Москва: БРЭ, 2000. 438 с.
26. Топішко Н.П. Соціальні ризики як чинник регулювання системи соціального захисту населення. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Економіка*. 2009. Вип. 11. С. 401-411.
27. Храмова К.В. Особенности социальных рисков постиндустриального общества. *В мире научных открытий*. 2011. № 4. С. 234-241.
28. Шамілева Л.Л. Визначення та інтегральна оцінка соціальних ризиків у регіонах України. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 1. С. 166-176.

29. Шевченко Л.С. Соціальні ризики найманих працівників у сфері оплати праці. *Економічний простір*. 2008. № 12 / 1. С. 57-64.
30. Cusack T., Iversen T., Rehm P. *Risks at work: the demand and supply sides of government redistribution*. Berlin: WZB, 2005. 56 p.
31. Esping-Andersen G. *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 207 p.
32. Schaefer R. *What Are We Talking About When We Talk About «Risk»? Critical Survey of Risk and Risk Preference Theories*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 1978. 260 p.
33. Taylor-Gooby P. *New risks, new welfare*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 264 p.

References

1. Bek U. *Obschestvo riska. Na puti k drugomu modernu [Risk Society. On the way to another modernity]*. Moscow: Progress-Traditsiya, 2000. 384 p.
2. Bernstajn P.L. *Protiv bogov: Ukroschenie riska [Against the gods: Taming the risk]*: per. s angl. Moscow: ZAO «Olimp-biznes», 2000. 400 p.
3. Bolotina N.B. *Pravo sotsialnoho zakhystu Ukrainy [The right to social protection of Ukraine]*: Navch. posibnyk. Kyiv: Znannia, 2005. 615 p.
4. Boretska N.P. *Mekhanizmy upravlinnia ryzykamy u sferi okhorony pratsi [Mechanisms of risk management in the field of occupational safety]*. *Ohliad tsin ukrainskoho ta svitovoho tovarnykh rynkiv: [biuleten]*. Kyiv: Derzhzovnishinform, 2007. P. 164-167.
5. Boretska N.P. *Sotsialnyi zakhyst naseleння na suchasnomu etapi: stan i problemy [Social protection of the population at the present stage: state and problems]*. Donetsk: Yantra, 2001. 351 p.
6. Burde P. *Sotsialnoe prostranstvo: polia i praktiki [Social space: fields and practices]* / per. s fr.; sost., obshch. red. per., poslesl. N.A. Shmatko. Moskva: Instytut eksperimentalnoi sotsyologii; Sankt-Peterburh: Aleteiia, 2005. 576 p.
7. Zabelin L.V. *Teoriya sotsialnogo obespecheniya [Social Security Theory]*. Moscow: VTsSPS, 1924. 203 p.
8. *Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluhy» [Law of Ukraine «On Social Services»]*. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 45. P. 358
9. Kashina O.N. *Sotsialnye riski: ponyatie, klassifikatsiya, problemy izmereniya (na primere zapadnoevropeyskikh stran) [Social risks: concept, classification, measurement problems (on the example of Western European countries)]*. *Izvestiya Sankt-Peterburgskogo universiteta ekonomiki i finansov*. 2003. # 1. P. 112-123.
10. Kovaleva M.S. *Evolutsiya ponyatiya «risk» [The evolution of the concept of «risk»]*. *Sotsiologicheskoe obozrenie*. 2002. T. 2, # 1. S. 18-26.
11. Konoplytska T.O. *Sotsialni parametry ryzykiv: avtoref. dys. ... kand. sotsiol. nauk: 22.00.04. [Social risk parameters: author's abstract. dis ... Candidate sociologist Sciences: 22.00.04.]*. Kyiv, 2007. 18 p.
12. Kryvoshein V.V. *Sotsialni ryzyky [Social risks]*. *Sotsiologhiia: terminy i poniattia: Navchalnyi slovnyk-dovidnyk*. za zah. red. V.M. Pichi. Lviv: «Novyi Svit – 2000», 2018. P. 464-465.
13. Kryvoshein V.V. *Sotsialni ryzyky urbanizovanoho suspilstva [Social Risks of Urbanized Society]*. *Zbirka materialiv III Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii «Urbanistychni studii: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku» (m. Dnipro, 20 kvitnia 2018 r.)*. Dnipro: LizunovPres, 2018. P. 27-33.
14. Kryvoshein V.V. *Sotsialni ryzyky urbanizovanoho suspilstva [Social Risks of Urbanized Society]*. *Osobysti i sotsialni instytuty v urbanizovanomu suspilstvi: misto Dnipro: monohrafiia: v 2 tomakh*. za zah. red. profesora V.V. Kryvosheina. Dnipro: LizunovPres, 2018. T. 1. P. 90-107.
15. Malinovska O.Ia., Rudzinska R.O. *Sut poniattia «sotsialnyi zakhyst» u zahalnoi systemi sotsialnoi polityky [The essence of the concept of «social protection» in the general system of social policy]*. *Visnyk DDFa. Ekonomichni nauky*. 2013. № 2. P. 8-14.
16. Machulskaya E.E. *Pravo sotsyalnoho obespecheniya. Perspektivy razvitiia [The right to social security. Development Prospects]*: monohrafiia. Moscow: Horodets, 2000. 141, [2] s.
17. Machulskaya E.E. *Reforma sotsialnogo obespecheniya i neobhodimost kodifikatsii zakonodatelstva [Social security reform and the need for codification of legislation]*. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya: Ekonomika*. 1999. # 6. P. 3-18.
18. Nadraha V.I. *Sotsialni ryzyky: sutnist, analiz, mozhlyvosti vplyvu [Social risks: essence, analysis, possibilities of influence]*: monohrafiia. Kyiv: Serdiuk V.L., 2015. 330 p.
19. Nazarova H.V. *Kadrova bezpeka pidpriemstva: zahrozy, ryzyky, funktsii ta metody upravlinnia [Personnel security of an enterprise: threats, risks, functions and methods of management]*. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky: zb. nauk. prats. Pratsia v XXI stolitti: novi tendentsii, sotsialnyi vymir, innovatsiyni rozvytok: u 2 t. T. 2*. Kyiv: KNEU, 2012. P. 220-230.
20. Roik V.D. *Osnovy sotsialnogo strahovaniya [Basics of social insurance]*. Moscow: Ankil, 2005. 254 s.
21. Saienko Yu. *Sotsialni ryzyky ta shansy [Social risks and chances]*. *Sotsialni ryzyky. T. 2 / vidp. red.: Yu.I. Saienko, Yu.O. Pryvalov*. Kyiv: PTs «Foliant», 2004. P. 12-51.
22. Semykina M.V., Skibitska O.V. *Ekonomichnyi ryzyk ta metody yoho vymiriuvannia [Economic risk and methods of its measurement]*. Kirovohrad: KNTU, 2005. 58 s.

23. Sinchuk S. Teoriia sotsialnoho ryzyku za pravom sotsialnoho zabezpechennia [Theory of social risk for the right of social security]. *Pravo Ukrainy*. 2003. № 3. P. 52-55.
24. Simonov V.S., Sinov V.V. *Ekonomika sotsialno-trudovyyih otnosheniy [Economics of social and labor relations]*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo SPbGUEF, 2010. 223 p.
25. *Sotsialnaya entsiklopediya [Social encyclopedia]*. za red. A.P. Gorkina. Moskva: BRE, 2000. 438 p.
26. Topishko N.P. Sotsialni ryzyky yak chynnyk rehuliuвання systemy sotsialnoho zakhystu naseleння [Social risks as a factor in the regulation of the social protection system of the population]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Seriya; Ekonomika*. 2009. Vyp. 11. P. 401-411.
27. Hramova K.V. Osobennosti sotsialnykh riskov postindustrialnogo obschestva [Features of the social risks of the post-industrial society]. *V mire nauchnykh otkryitiy*. 2011. # 4. P. 234-241.
28. Shamileva L.L. Vyznachennia ta intehralna otsinka sotsialnykh ryzykiv u rehionakh Ukrainy [Definition and integral assessment of social risks in the regions of Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 2008. № 1. P. 166-176.
29. Shevchenko L.S. Sotsialni ryzyky naimanykh pratsivnykiv u sferi oplaty pratsi [Social risks of wage earners]. *Ekonomichnyi prostir*. 2008. № 12 / 1. P. 57-64.
30. Cusack T., Iversen T., Rehm P. *Risks at work: the demand and supply sides of government redistribution*. Berlin: WZB, 2005. 56 p.
31. Esping-Andersen G. *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 207 p.
32. Schaefer R. *What Are We Talking About When We Talk About «Risk»? Critical Survey of Risk and Risk Preference Theories*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 1978. 260 p.
33. Taylor-Gooby P. *New risks, new welfare*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 264 p.